

Marianne Pettersson:

Deltidsarbetet i Sverige

Marianne Petterssons bok *Deltidsarbetet i Sverige (Arbetslivscentrum, Rapport 23, Stockholm 1981, 240 s, ca 20 kr)* redovisar resultatet av två deltidundersökningar: *Deltidsökningens orsaker* och *Deltidsanställdas levnadsförhållanden*.

Deltidsprojektet vid Arbetslivscentrum startade 1978. Initiativtagare till projektet var LO och TCO. Mot denna bakgrund är det anmärkningsvärt vilka våldsamma reaktioner de slutsatser Marianne Pettersson dragit från sin analys framkallat i fackförbundspressen.¹ Rapporten från deltidprojektet har satt igång en debatt om frågor som: Vad är det möjligt att forska om och vad kräver rent fackliga insatser? Vilka slutsatser kan man dra från det insamlade datamaterialet? Och t o m frågan om forskarens rätt att själv dra slutsatser från sin analys. Det som ytterst framkallat denna debatt är Marianne Petterssons slutsats att nästan hela ökningen av antalet deltidarbetande kvinnor under 70-talet utgörs av kvinnor som inte vill ha heltid. En slutsats som går stick i stäv med fackets åsikt.

Det är enligt min uppfattning ingen tvekan om att *Deltidsarbetet i Sverige* är en seriös forskningsrapport. Marianne Pettersson har samlat in och presenterat ett mycket rikhaltigt material om deltidarbete och deltidarbetandes villkor. Inte desto mindre är, vad jag förstår, en stor del av orsaken till den infekterade debatt som följt på rapportens publicering att Marianne Pettersson som startpunkt inte valt

att klart definiera begreppen "påtvungad deltid" respektive "fritt vald deltid". I stället har hon i ett något snårigt metodkapitel försökt placera in olika argument i pressdebatten om deltid under rubrikerna "ofärd" och "välfärd". Jag har svårt att se motsatsförhållandet mellan argumentet "Deltid (är) inte en form av valfrihet, utan en följd av dålig barntillsyn, . . ." och "(Man arbetar deltid) för barnens skull, man orkar inte med både heltidsjobb och familj om man har små barn."

Den underliggande frågeställningen i den första delstudien galler just frågan om deltiden är påtvungad kvinnorna eller fritt vald av kvinnorna. Det förra alternativet innebär att deltid är ett uttryck för ofrivillig deltidarbetslöshet. Det senare att kvinnorna värderar välfärdstillskottet från andra sysselsättningar som hemarbete och studier och/eller fritid, högre än den välfärdsökning som mer tid i förvärvsarbete ger. I kapitlen 3—6 genomförs en analys av tänkbara orsaker till den registrerade ökningen i andelen deltidarbetande kvinnor. Analysen är empiriskt inriktad.

De viktigaste resultaten av analysen är, som jag uppfattat det, att nästan hela ökningen av antalet deltidarbetande kvinnor, ca 97 procent, utgörs av kvinnor som *inte vill ha heltid*. Andelen kvinnor som arbetar deltid av arbetsmarknadsskäl är endast ca 8 procent. Deltidsökningen beror därför, enligt författaren, inte på att deltiden påtvungats de anställda av arbetsgivarna. Det tycks snarare vara så att arbetskraftsefterfrågan har anpassats till arbetsutbudets förändrade sammansätt-

¹Jämför *TCO-tidningen* 1981:29, *LO-tidningen* 1982:8, *Stats tjänstemannen* 1982:5.

ning, dvs till att en större andel av utbudet önskar arbeta deltid. Vidare förefaller inte brist på kommunal barnomsorg eller höga marginalskatter spela någon avgörande roll som förklaringar av deltidsökningen under 70-talet.

Som inledning till analysen av deltidsökningens orsaker ges i kapitel 3 en deskriptiv översikt av kvinnornas arbetsmarknadssituation, dels i ett mera historiskt perspektiv, dels i form av en mycket utförlig statistisk beskrivning av 70-talets utveckling. Det som framför allt skiljer arbetsmarknaden det senare decenniet från de föregående är den större andelen småbarnsmödrar i arbetskraften: Mellan 1964 och 1980 ökade antalet kvinnor i arbetskraften med nära 600 000, drygt 70 procent av denna ökning bestod av kvinnor med barn.

I samma kapitel driver Marianne Pettersson, i polemik mot bl a Jämställdhetskommittén, också tesen att deltidsarbete inte är en följd av överströmning från heltid till deltid utan av ökad inströmning i arbetskraften av småbarnsmödrar. Jämställdhetskommittén skriver att under de tre senaste åren har deltidsarbetet ökat mer än sysselsättningen och av detta följer att även tidigare heltidsarbetande övergått till deltid. Enligt Marianne Pettersson behöver detta inte gälla. Hon genomför också en mera avancerad analys baserad på data från AKU:s s k panel. Med denna metodik kan de faktiska flödena mellan bestånden av heltids- och deltidsarbetande studeras. Hennes slutsats är att deltidsökningen inte kan "förklaras med att kvinnor övergått från heltidsarbete till deltidsarbete, vilket ibland befarats." Denna övergång har endast haft "marginell betydelse". Enligt min uppfattning så kan man inte dra en så stark slutsats från det material som presenteras i boken. En enkel kalkyl utifrån tabell 3.4.8 och 3.4.9 säger att nettoöverströmningen från ej sysselsatta till deltid, i genomsnitt för varje 2-årsperiod under 70-talet motsvarar ca 0,6 procent av samtliga kvinnor mellan 16—64 år, medan nettoöverströmningen från heltid till deltid motsvarar ca 0,4 procent. Att det verkligen sker en kraftig nettoöverströmning mellan heltid och deltid

framgår även av tabell 5.2.4, vilken bygger på data från levnadsnivåundersökningarna (LNU). I detta material kan arbetsmarknadssituationen för identiska kvinnor jämföras 1968 och 1974. Räknar man upp siffrorna i tabellen till det faktiska antalet i respektive sysselsättningsgrupp enligt AKU, så ger detta nästan exakt samma proportioner mellan nettoflödena som kalkylen ovan.

I kapitel 4 ges en kort pedagogisk översikt av teorin för arbetsutbudet. Hur kvinnorna fördelar sin tid mellan förvärvsarbete, annan produktiv sysselsättning, som hemarbete och fritid, kan enligt denna referensram hänföras till skillnader i preferenser, förtjänstmöjligheter i förvärvsarbete, kvinnans produktivitet i hemarbete och hushållets efterfrågan på hemarbete. Giftna kvinnor har följaktligen en större valmängd än ogiftna. Teorin implicerar att den giftna kvinnan lägger ner mer tid i förvärvsarbete ju större förtjänstmöjligheterna är, ju mindre förtjänstmöjligheter mannen i hushållet har, och slutligen ju färre och ju äldre barn hushållet har.

Med utgångspunkt från modellen kan den växande andelen deltidsysselsatta kvinnor förklaras med nedgången i fördelsetalen, hushållsarbetets ökade mekanisering samt stigande reallöner för kvinnor. I kapitel 5 prövas dessa hypoteser empiriskt på de tvärsnittsdata avseende giftna kvinnor som insamlats för levnadsnivåundersökningarna 1968 och 1974. Tecknen på de ekonomiskt skattade koefficienterna framför variablerna — antalet barn mellan 0—6 år, antal barn mellan 7—16 år, utbildning och makes inkomst — står i överensstämmelse med teorin.

Den genomsnittliga årsarbetstiden för de kvinnor som ingick i 1968 års levnadsnivåundersökning var 772 timmar, för dem som ingick i 1974 års undersökning 929. Marianne Pettersson försöker dela upp denna ökning på förklaringsfaktorerna med ett s k standardvägningsförfarande. Kanske borde hon stannat vid en diskussion om varför koefficientvärdena framför förklaringsvariablerna ändrats mellan 1968 och 1974 (om nu skillnaderna mellan de estimerade koefficienterna i de

två ekvationerna är statistiskt signifikanta, vilket en läsare inte har möjlighet att kontrollera p g a att estimatens standardavvikelse utelämnats). Att dra slutsatser om utvecklingen över tiden från tvärsnittskoefficienter, i detta fall utbildningsnivå och makens nominella inkomst, är tveksamt. Jämför diskussionen kring konsumtionsfunktionen i slutet av 40-talet.

Att använda ett index på utbildningsnivå och inte timlönen som mått på kvinnornas förtjänstmöjligheter har den fördelen att den också ger ett mått på förtjänstmöjligheten för de kvinnor som står utanför arbetskraften. Svagheten i måttet är att det inte fångar den förändring i förtjänstmöjligheterna införandet av särbeskattningsreformen 1970/71 medförde. En förklaring till den väsentligt större konstanttermen 1974 än 1968 kan vara att konstanttermen det senare året fångar effekten av skattereformen.

Enligt rapporten *förklarar* minskningen i antalet barn mellan 1968 och 1974 tillsammans med de minskade värdena på koefficienterna framför barnvariablerna 56 procent av den totala ökningen i årsarbetstimmar. Det borde stått *motsvarar*. Med ett analogt resonemang skulle nämligen förändringen i konstanttermen förklara 183 procent av ökningen.

Frågan om deltidarbetet är påtvingat eller frivilligt kräver också en analys av efterfrågesidan. Teorin för företagets efterfrågan på deltidarbetskraft presenteras pedagogiskt i kapitel 5. Följande faktorer antas förklara skillnader i andelen deltidanställda mellan olika näringsgrenar: Typ av produkt, dvs om det är en vara eller tjänst; hur efterfrågan på produkten varierar över dygnet eller veckan; vilken produktionsteknik företaget utnyttjar; och behovet av internutbildning. Marianne Pettersson konstaterar också att det är en missuppfattning att arbetsgivarnas sociala kostnader för deltidanställda är lägre än för heltidsanställda.

I kapitel 6 analyseras sambandet mellan efterfrågesidan och ökningen i deltidarbetet empiriskt. Andelen deltidarbetande varierar kraftigt mellan olika näringsgrenar. Inom byggnadsindustrin arbetade 1977 ca 5 procent deltid, inom detaljhan-

deln ca 49 procent. Dessa skillnader kan förklaras av branschspecifika faktorer. Under 70-talet har näringsstrukturen ändrats så att tjänstesektorn ökat sin andel av totala sysselsättningen medan tillverkningsindustrin har minskat sin andel. Detta har bidragit till den ökade förvärvsfrekvensen för kvinnor. Det har också underlättat för kvinnorna att få deltid, då deltidarbete är en fördel från arbetsgivarens synpunkt i tjänstesektorn. Men då ökningen av deltid varit störst i de branscher som registrerat den största nyrekryteringen, kan slutsatsen dras att den viktigaste förklaringen till deltidsökningen är att utbudet styr efterfrågan snarare än tvärtom.

I den andra delen av boken, *Deltidsanställdas levnadsförhållanden*, ställs hypotesen att deltidarbete leder till sämre villkor i arbetslivet, t ex ifråga om utvecklingsmöjligheter i arbetet, gemenskap på arbetsplatsen och vad gäller social trygghet, mot hypotesen att möjligheten till deltidarbete medför att den totala livssituationen förbättras.

För att jämföra välfärdssituationen för heltids- och deltidssysselsatta utnyttjar Marianne Pettersson SCB:s levnadsnivåundersökningar, i vilka begreppet levnadsnivå indelas i nio komponenter. Från LNU-materialet kan konstateras att heltidsanställda genomsnittligt sett är yngre än deltidanställda, oftare bor i storstad, oftare har tillgång till kommunal barnomsorg, oftare arbetar i tjänstemannayrken, samt har genomsnittligt högre timlön. Förreställningen att det är förhållandevis högavlönade kvinnor som jobbar deltid avfärdas som grundlös.

Några viktiga attitydskillnader mellan grupperna är att heltidsanställda är mera missnöjda än deltidanställda med arbetstiden och uppger sig ha mindre inflytande över arbetstidens förläggning. De heltidsanställda upplever vidare sin arbetssituation som mera påfrestande. Däremot har de större möjligheter att lära sig nya saker genom utbildning på arbetstid; de är också mera fackligt aktiva.

Analysen i detta avsnitt kan inte ge något svar på frågan om de deltidanställda har lägre välfärd än de skulle ha haft om de jobbat heltid. Något sammanfattande välfärdindex är inte möjligt att konstrue-

ra. Detta slag av analys pekar endast på skillnader mellan deltidsarbetande och heltidsarbetande vad gäller varje enskild indikator, utan att hänsyn tagits till skillnader i olika bakomliggande faktorer.

Frågan om de deltidsanställda har lägre välfärd än de skulle ha haft om de jobbat heltid har å andra sidan besvarats i den första delstudien: Slutsatsen att deltidsarbetet är fritt valt och inte påtvingat kvinnorna p g a brister i samhället, som brist på kommunal barnomsorg, långa arbetsresor, brist på heltidsarbeten, könsrolls-bunden fördelning av hemarbetet etc, implicerar nämligen att åtgärder för att reducera dessa brister inte leder till ökat arbetstidsutbud och högre välfärd för dessa kvinnor. Denna slutsats är dock inte konsistent med den tolkning som görs av den estimerade utbudsfunktionen. Där kon-

staterades att minskningen i värdet på koefficienten framför barnvariablerna mellan 1968 och 1974 kunde tolkas så att "Ökat daghemsbyggande, ändrade attityder och nya lagar bör ha bidragit till att det blivit lättare att förena förvärvsarbete med vård av barn . . .", dvs att den minskade bristen på kommunal barnomsorg ökat kvinnornas arbetstidsutbud.

I motsats till författaren skulle jag nog sätta större tilltro till den estimerade utbudsfunktionen än till attitydundersökningen. Sannolikt torde dock prediktionsförmågan i den ekonometriska modellen ytterligare kunna förbättras om valet att tillhöra eller inte tillhöra arbetskraften analytiskt skildes från arbetstidsvalet för de kvinnor som tillhör arbetskraften.

Fil dr *Christian Nilsson*
Uppsala universitet